

Editorial

РАЗВИТИЕ НА ПСИХОЛОГИЯТА В БЪЛГАРИЯ ДО 40-ТЕ ГОДИНИ НА XX^{ТИ} ВЕК

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY IN BULGARIA UNTIL THE 1940S

Assoc. Prof. Stoil Mavrodiev, Ph.D., D. Sc.

Department of Psychology, SWU "Neofit Rilski", Blagoevgrad, Bulgaria

e-mail: stoil_m@swu.bg

Резюме

Настоящата студия изследва генезиса и развитието на психологията в България от края на XIX век до 40-те години на XX век. Още в края на XIX век психологията се оформя като отделна научна област, повлияна от различни теоретични влияния и учени. Основните направления, които се развиват у нас в този период са: интроспективно-емпиричното, философските влияния върху психологията (ремкеанство и материализъм), психоанализата, социалната психология и психотерапията. Интроспективно-емпиричното направление, създадено от Вилхелм Вунд, се фокусира върху процесите на съзнанието и разчита на експеримента и интроспекцията за събиране на данни. Това направление имаше значително влияние върху ранните психолози в България, които бяха обучени от Вунд и неговите последователи в Германия. Сред тях са Цветан Радославов, Кръстьо Кръстев, Петър Нойков и др. Началото на психоаналитичното движение, което придобива широка популярност, се поставя през 20-те години на XX век и се свързва с делото на Иван Германович Кинкел, Любомир Русев, Младен Николов и др. Те допринасят за разпространението на фройдовата психоанализа, но в същото време създават свои оригинални произведения. Българските психоаналитици прилагат психоаналитичните концепции към различни аспекти на човешкия опит, като образование, възпитание и терапия. Философското направление е силно повлияно от идеите на Йоханес Ремке и др., и се фокусира върху изучаването на основните принципи и категории на човешкия опит. Българските философи, като Димитър Михалчев, Михаил Димитров и др., допринесоха за развитието на тази традиция в психологията. Социалната психология бележи своя връх в творчеството на Иван Хаджийски. И накрая, психотерапията, която се занимава с лечението на психични разстройства и емоционални затруднения, също придоби популярност през този период и е свързана с делото на големите психиатри Никола Кръстников и Кирил Чолаков. Подчертава се научната и обществена дейност на психолозите в България през този период, както и техния принос за духовното развитие на страната. Техните усилия помогнаха за установяването на психологията като уважавана академична дисциплина и поставиха основите за бъдещия растеж и развитие на психологическата наука в България.

Ключови думи: история на психологията в България, Вунд, интроспективна психология, психоанализа

Abstract

Mavrodiev, Stoil

This study examines the genesis and development of psychology in Bulgaria from the late 19th century to the 1940s. As early as the end of the 19th century, psychology took shape as a separate scientific field, influenced by various theoretical influences and scientists. The main trends that developed in our country in this period were: introspective-empirical, philosophical influences on psychology (Remkeanism and materialism), psychoanalysis, social psychology and psychotherapy. The introspective-empirical strand, founded by Wilhelm Wundt, focuses on the processes of consciousness and relies on experiment and introspection to gather data. This strand had a significant influence on early psychologists in Bulgaria who were trained by Wundt and his followers in Germany. Among them were Tsvetan Radoslavov, Krustyo Krastev, Petar Noikov, and others. The beginning of the psychoanalytic movement, which gained wide popularity, was set in the 1920s and is associated with the work of Ivan Germanovich Kinkel, Lyubomir Rusev, Mladen Nikolov and others. They contributed to the dissemination of Freudian psychoanalysis, but at the same time produced original works of their own. Bulgarian psychoanalysts applied psychoanalytic concepts to various aspects of human experience, such as education, upbringing and therapy. The philosophical field, strongly influenced by the ideas of Johannes Remke, focuses on the study of the basic principles and categories of human experience. Bulgarian philosophers such as Dimitar Mihalchev, Mihail Dimitrov and others contributed to the development of this tradition in psychology. Social psychology marks its peak in the work of Ivan Hadjiyski. Finally, psychotherapy, which deals with the treatment of mental disorders and emotional difficulties, also gained popularity during this period and is associated with the work of the great psychiatrists Nikola Krustnikov and Kirill Cholakov.

The text highlights the scientific and social activities of psychologists in Bulgaria during this period, as well as their contribution to the spiritual development of the country. Their efforts helped to establish psychology as a respected academic discipline and laid the foundations for the future growth and development of psychological science in Bulgaria.

Keywords: *history of psychology in Bulgaria, Wundt, introspective psychology, psychoanalysis*

Историята на психологията показва пътя, който е извървяла науката за душата, запознава ни с постиженията и делото на учените преди нас, което обогатява съвременното познание. Изучаването на националните психологически традиции е важна и отговорна задача, тъй като се формира основата на нашата национална и професионална идентичност.

Целта на тази студия е да представи историческия път на българската психология от края на 19-ти век до 40-те години на 20-ти век, да подчертае ключовите учени, допринесли за развитието на различните направления и да опише техните идеи, и приноси.

Методология на изследване: описание и научно-критичен анализ на научни трудове; сравнителен метод и исторически метод.

Както е установено, началото на научната психология се поставя през 1879 г., когато във Лайпциг Вилхелм Вунд основава първата експериментална психологическа лаборатория. Тази забележителна институция привлича множество студенти от различни страни, включително и българи. Генезисът и ранните етапи на психологията в България датират от края на 19-ти и началото на 20-ти век, когато завърналите се от обучението си в Лайпциг първи български психолози, въоръжени с техния интелектуален плам, не само разпространяват идеите на Вунд, но и ги надграждат. Някои от тези пионери са: Никола Алексиев, Кръстьо Кръстев, Спиридон Казанджиев, Цветан Радославов и др. Под научното ръководство на Вунд, няколко българи защитават своите дисертации, като Никола С. Бобчев (1863–1937), Иван Димитров Шишманов (1862–1928), Кръстьо

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY IN BULGARIA UNTIL THE 1940S

Кръстев (1866–1919) и др. Според С. Аршинков (2002, с. 90), Иван Шишманов получава държавна стипендия и следва в Йена и Цюрих, след което продължава обучението си в Лайпциг, където изучава философия и филология. Под ръководството на Вунд той защитава дисертация, която получава висока оценка. По собствените му думи, той дължи образованието си на своя учител.

Българските просветители преди Освобождението на България от турско робство, а и след това се обучават зад граница (Русия, Западноевропейските страни като Чехия, Германия, Австро-Унгария). В педагогическите курсове, както и Софийския университет (първоначално Висше училище) започва да се преподава психология, което е още една предпоставка за навлизането на психологическата наука у нас. Освен това Министерството на просветата изпраща стипендиантите по философски науки да се учат в Лайпцигския университет, считайки го за един от най-крупните центрове на славистичните изследвания (Няголова, М., 2012). Това е време, когато възникват различни програми за интелектуалното освобождаване на психологията от останалите клонове на научното знание и време, когато възниква т.нар. психология на съзнанието. (Александров, П., 2005, с. 69).

П. Александров очертава картината на развитието на психологията у нас по следния начин: „За разлика от развитите европейски страни, психологическото познание в България се структурира в ограничен брой школи и течения. В първите 50 г. на XX век вътрешната диференциация на психологията в България се затваря в четири основни направления: емпирично-интроспективно, ремкеанското, фройдисткото и материалистическото. Успоредно с тях са налице опити за проникване на идеите и принципите на функционализма, прагматизма, педологизма и др.“ (Александров, П., 2005, с. 69). Можем да допълним, че през първите десетилетия на XX в. се поставят началото на социалната психология, както и основите на психотерапията, и клиничната психология.

По-плахи са стъпките на развитието на приложната психология у нас, в сравнение със Западна Европа и САЩ. Едно от обясненията е, че през първите десетилетия след Освобождението, българското общество е трябвало да се структурира, поставяли са се основите на модерното образование, обществено устройство, култура и икономика. Т.е. не сме имали интелектуалните традиции, потребностите и нагласите на западните общества, а икономиката едва прави първите си крачки.

Интроспективната психология в България

Интроспективната психология започва да се развива под влиянието на идеите на В. Вунд, О. Кюлпе, Е. Титчнър и техните сътрудници. В Лайпциг се учат и първите български академични психолози, отбелязва П. Александров. Те споделят научните идеи, възгледи и експерименти на В. Вунд и участват фундаментално в създаването и утвърждаването на интроспективно-емпиричната психология (Александров, П., 2012, с. 7). Съгласявам се напълно с констатацията на П. Александров, че техният принос остава в сянка.

Mavrodiev, Stoil

Едно от големите имена на българската емпирично-интроспективна психология е д-р Кръстьо Котев Кръстев (1886 – 1919). Д-р К. Кръстев е философ и литературен критик.

К. Кръстев упражнява силно влияние върху нашия духовен живот с редактираното от него списание „Мисъл“, което излиза в продължение на 18 години (Бънков, А., 1966, с. 290).

Той защитава дисертация под ръководството на В. Вунд и застъпва, и защитава неговите идеи в психологията. Във философските си възгледи, д-р К. Кръстев счита, че метафизиката е ядрото на философията.

Проблемът за същността на душата и отношението между психичното и телесното занимава К. Кръстев още от студентските му година и по-късно. Той разглежда тия въпроси в лекциите си по психология и в своето „Въведение във философията“, а също и в полемичните си статии срещу материализма (Бънков, А., 1966, с. 306-307).

К. Кръстев признава взаимодействието между душевното и телесното. Освен това той приема, че душевното и телесното са две различни реалности, които не могат да се сведат една към друга или да се изведат една от друга (Бънков, А., 1966, с. 307).

За психологията като наука: За новата наука д-р К. Кръстев се изказва още в своя „Курс по философията“ (1891), в статията си „Психологически етюди“ (1892) и др. Изхождайки от неокантианското деление на науките на естествени и духовни, той причислява психологията към „духовните науки“ — логика, етика, естетика, педагогика, история и пр. Нещо повече, К. Кръстев приема психологията за „основна духовна наука“, защото тя изучава „целия ни душевен мир“ (Павлов, Т., и кол. – гл. редактори, 1973, с. 280).

Психологията според К. Кръстев има „обяснителен характер“, както и повече от „природните науки“ за разлика от „духовните науки“, които имали „нормативен характер“, защото „предписват закони“, „установяват норми“ и т.н. Психологията, макар да е от рода на „духовните науки“, той смята, че по своя характер тя спада повече към „природните науки“, защото има „обяснителен характер“ и цели „описването на психическите факти и процеси“. Психологията обаче не предписва норми и не установява закони. Тук д-р К. Кръстев изпада в едно явно противоречие, като причислява психологията ту към „духовните науки“, ту към „природните науки“. Това е резултат на неокантианското разбиране и деление на науките на „описателни“ и „нормативни“ (Павлов, Т., и кол. – гл. редактори, 1973, с. 280).

Отношението на психологията към другите духовни науки е също такава, както на физиката към останалите природни науки. Знанието на физиката е необходимо за развоя на всяка една от природните науки, защото всяко явление в природата е подчинено преди всичко на общите физически закони. Същото трябва да се приеме и за психологията. Знанието на психологическите закони е необходимо за изучаване на логиката, етиката, педагогиката или коя да е друга от духовните науки (Бънков, А., 1966, с. 312). За него психологията е емпирична и опитна наука.

Българските интроспекционисти приемат тезата, че предмет на психологията е непосредственият опит, издигнат от Вунд. Кръстьо Кръстев пише: „За психологията е „вътрешен“ в известен смисъл всеки опит, като нея я интересува само опитът, като наше

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY IN BULGARIA UNTIL THE 1940S

състояние или преживяване, а не като указание за нещо друго, отделно и различно от субекта, който преживява това състояние, респективно има това представление. Предмет на психологията не може да бъде един сетнешен продукт на нашите логически или психологически анализи и елиминации, а само непосредственото преживяване, сиреч онова, което субектът намира в себе си преди каквато и да е логическа манипулация на ума да бъде разрушила неговата първична цялост” (Александров, П., 2005, с. 72). Тъй като само отделният субект може да достигне до своя вътрешен свят, то интроспекцията е единственият „инструмент”, с помощта на който можем да установим фактите на този опит.

Друг представител на интроспективната психология е Никола Алексиев (1877 – 1912), който също формира възгледите си под влияние на В. Вунд.

Никола Алексиев е роден в Габрово. Основното и средното си образование завършва във Велико Търново. Следва философия в Лайпциг, където слуша лекции при В. Вунд. Умира в Балканската война през 1912 г. в битката при Чаталджа.

Н. Алексиев работи в психологическата лаборатория, създадена от Вунд, и под негово ръководство завършва докторската си дисертация: „Reaktionszeiten bei durch ganz beobachtungen“, печатана в списанието на Вунд „Philosophische Studien“ (1900, XVI, Heft 1). В този труд Алексиев дава резултатите от изследването на психологическите причини за различното време, отбелязано от различни наблюдатели в астрономическите обсерватории, докато отбелязват преминаването на някое небесно тяло през меридиана. При това изследване той намира нови методи за изясняване и посочва причините за тези грешки. Оттук нататък експерименталната психология става любим предмет на Н. Алексиев. По-късно тя заема значително място в неговите научни занимания (Бънков, А., 1966, с. 259).

По покана на проф. Петър Нойков през септември 1906 г. Н. Алексиев напуска гимназията и става асистент по педагогика. А в началото на 1908/1909 учебна година е избран за частен доцент при катедрата по философия. Още като млад асистент Алексиев създава първата психологическа лаборатория при нашия университет (Бънков, А., 1966, с. 260).

В областта на експерименталната психология д-р Н. Алексиев оставя студии върху основните форми на чувствата, афектите и волята. В областта на философията и историята на философията той написва обстойни трудове върху учението на Г. Т. Фехнер за отношението между душата и тялото и Иполит Тен и неговата философия на историята (Бънков, А., 1966, с. 260).

В „Основни форми на чувствата“ (1907) Н. Алексиев изяснява същината и видовете чувства. Той се противопоставя на онези автори, които отъждествяват чувствата с усещанията, както и на тези, които третирают чувствата като функция на усещанията или представите. Според него чувствата са самостоятелни и елементарни душевни съдържания на съзнанието (Бънков, А., 1966, с. 273).

В самия афект Н. Алексиев разграничава четири компонента: ход от чувства (чувствен ход), представи (представни съдържания), органни усещания и телесни промени

Mavrodiev, Stoil

(Алексиев Н., 1908, с. 61). Той подчертава субективността на чувствата и ги разграничава от други психични феномени.

Своите резултати от изследванията върху чувствата Алексиев представя на В. Вунд през 1907 г. Вунд е бил много доволен от факта, че неговият ученик верифицира неговата теория и трудът на Алексиев е публикуван в списанието на Вунд (по: Бънков, А.).

Психологията на Алексиев е волунтаристична. В основата на съзнанието се крият волевите процеси. Всеки акт на съзнанието е волев. Волевите процеси са онова, което създава единството на съзнанието. Застъпваната от Н. Алексиев психология е още и аперцепциоцистична (Бънков, А., 1966, с. 270).

Н. Алексиев се бори против сенсуалистичната и механистичната, асоциативната психология, но в неговата психология се крият доста асоционистични елементи. Той казва например, че „целият наш душевен живот може да се сведе към съединението на два вида елементарни процеси — усещания и чувства“. При анализирането на душевния живот ние сме установявали три съставки: 1) елементарни душевни процеси — усещания и чувства; 2) душевни съединения и 3) душевни предразположби (Бънков, А., 1966, с. 270). Нашият интроспекционист разглежда и мисленето, и образуването на понятия.

Заслуга на Никола Алексиев е че въвежда у нас експерименталното регулирано и контролирано самонаблюдение с помощта на което изследва чувствата. Н. Алексиев счита, че интроспекцията не трябва да се изхвърля, а да се урегулира, т.е. да се контролират условията, при които то се провежда (Александров П., 2005, с. 75). Алексиев приема, че с метода на интроспекцията не могат да бъдат изследвани всички душевни процеси. Мисленето и висшите чувства не се поддават пряко на изследване.

В своите лекции по психология и в книгата си „Учението на Г. Т. Фехнер за отношението между душа и тяло“ Н. Алексиев застъпва емпиричния психофизичен паралелизъм, идеалистическо учение за отношението между психичното и физиологичното (Бънков, А., 1966, с. 262).

Н. Алексиев откровено признава, че психофизическият паралелизъм не може да разреши окончателно философската проблема за отношението между душа и тяло, защото не е ясно какво представлява от себе си тази единна реалност, която се проявява по два начина. Тя е единна субстанция казва Спиноза, а Фехнер, Паулсен и други автори поддържат, че психичното изразява най-добре нейната същност. Тази реалност, намира пък Спенсер, няма никога да бъде позната. При това положение, добавя Алексиев, философската проблема за отношението между душа и тяло остава открита (Павлов, Т. и кол. – гл. редактори, 1973, с. 299).

Н. Алексиев смята, че Фехнер освобождава психологията от философията и метафизичните спекулации и я тласка по емпиричния път (Павлов, Т. и кол. – гл. редактори, 1973, с. 301).

Талантлив ученик на В. Вунд е Цветан Радославов Хаджиденков (1863 – 1931). Освен, че пише „Мила родино“, Радославов е блестящ психолог. След като завършва образованието си в Прага по история и славистика, отива в Лайпциг и става достоен ученик на В. Вунд, който сам по-късно ще го сочи за пример на своите студенти, и

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY IN BULGARIA UNTIL THE 1940S

особено на българите и ще цитира неговата дисертация върху паметта (Аршинков, С., 2002, с. 90). Когато Цветан Радославов пристига в Лайпциг (1893, бел. С.М.), там заварва група от около тридесет млади българи, изпратени от различни краища на страната, дошли да добият висша наука. Сред тях е Пенчо Славейков; междувремето постъпват и: Петър Нойков, Никола Алексиев и др. (Аршинков, С., 2002, с. 91).

Защитата на доктората му се превръща в оживено академично тържество. Дисертацията е приета като бележи научен труд и Цв. Радославов е удостоен с научното звание доктор по философия и магистър на изящните изкуства (Аршинков, С., 2002, с. 99). Заглавието на дисертацията е „Издирвания върху запамяването на пространствени отстояния на полезрението“. По свидетелство на Проф. Спиридон Казанджиев, ученик на Ц. Радославов, десетина години след като Радославов напуска Лайпциг, той бил помнен от Вунд и неговите професори, а дисертацията на Радославов оставила необикновено впечатление у тях (Аршинков, С., 2002, с. 103). За да напише своята дисертация върху паметта, Радославов е провел около 17 000 опита (експеримента) в продължение на 3 г. в Лайпциг. За съжаление, дисертацията не е преведена на български език (по: Аршинков, С., 2002). В. Вунд е цитирал дисертацията на Цветан Радославов в свои трудове.

Голяма фигура в историята на интроспективната психология в България е проф. Спиридон Казанджиев (1882-1950). Неговите философско-психологически възгледи са силно повлияни от мислителите Фридрих Ницше, Анри Бергсон и Вилхелм Вундт. Като последовател на психофизическия паралелизъм, Казанджиев вярваше, че психичните и физическите аспекти на съществуването съществуват независимо един от друг.

Под влиянието на Вунд, Казанджиев дефинира философията като мироглед или светоглед, предназначен да отговори както на изискванията на разума, така и на нуждите на сърцето. Въпреки това, под впечатлението на Ницше, той гледа на философията като на дълбоко лична и субективна дейност, твърдейки, че тя не може да съществува като наука. Тази уникална комбинация от влияния оформя оригиналния подход на Казанджиев към психологията и философията.

Казанджиев е бил известен със своите задълбочени анализи на интроспекцията, методът, използван за изследване на вътрешните умствени процеси. Той твърди, че човек не може едновременно да бъде „актьор“ (да преживява събитие) и „зрител“ (да наблюдава събитието отстраня). Това прозрение подчертава важността на самосъзнанието и автентичността в психологическото изследване.

Работата на Казанджиев върху интроспекцията допълва изследванията на своя предшественик Никола Алексиев в областта на експерименталната психология. Проф. Казанджиев има значителен принос в тази област, с множество публикации, които продължават да бъдат ценен ресурс за съвременните изследователи. Чрез синтеза на различни философски и психологически теории и собствения си новаторски подход към интроспекцията, Спиридон Казанджиев оставя трайно наследство в областта на интроспективната психология в България.

Както Освалд Кюлпе, Спиридон Казанджиев лансира идеята, че всяка интроспекция на практика се реализира като ретроспекция. Именно във Вюрцбург за пръв път разделят

Mavrodiev, Stoil

актът на интроспекцията на отрязъци от време и самонаблюдаващият се може неколккратно да се връща към своите отминали вече преживявания. Поради тази причина през 1938 г. С. Казанджиев пише, че „самонаблюдението е възможно като самостоятелен акт, който иде след акта на преживяване, двата аспекта стават в различни моменти от време, сиреч бива извършено не на основата на оригинално преживяване, а на спомена за него” (Казанджиев Сп., 1938, с. 17). Повече от ясно е, изтъква П. Александров (2005), че Спиридон Казанджиев остава верен докрай на класическите принципи на емпирично-интроспективната психология (Александров, П., 2005).

В своята *Обща психология* (1938) Казанджиев приема, че в преживяването участват предметното съдържание, емоционално състояние и волеви импулси. От тези елементи е изградено съзнанието.

В студията си „Чувство и индивидуалност“ (1930) Сп. Казанджиев разглежда влиянието на чувствата върху възприятието, представите, мисленето и волята и ролята им за изграждане индивидуалността на човека. Влиянието на чувствата върху целокупното съзнание определя и систематизира и индивидуалността на човека, на неговото съзнание (Бънков, А., 1966, с. 623).

В статията „Принципът за съхранението на енергията и приложението му при разрешаването на няколко важни въпроса из областта на естествознанието и философията“ Казанджиев разглежда закона за запазването на енергията като всеобщ закон в природата, който обуславя единството на Вселената (Бъчваров, М., Димитрова, Н., 1982, с. 6). Ученият прави извод, че енергията не се унищожава, тя не се създава, енергията е вечна, движението се поражда от движение. (Бъчваров, М., Димитрова, Н., 1982, с. 45). Този закон е приложим при осветляването на важни въпроси на философията и психологията. Той позволява да се обясни природата и нейното единство, а така също и психичните актове. Самите психични явления са движение, т.е. проявления на енергията (Бъчваров, М., Димитрова, Н., 1982, с. 49).

В „Психология на възрастните“ С. Казанджиев приема генетичния подход чрез който изследва психичното развитие в различните етапи – от раждането – до старостта. Психологът отрича атомистичния подход и отбелязва: „Генетичната психология установи, че тя излиза не из непосредствената анализа на психичните явления, а из развитието на целокупното съзнание и неговото единство, из личността и нейната спонтанна реакция“ (Бъчваров, М., Димитрова, Н., 1982, с. 58). Развитието не е по права линия, а по пътя на органическата метаморфоза ...; приема, че се раждаме с два инстинкта – за самозапазване и за продължаване на рода (Бъчваров, М., Димитрова, Н., 1982, с. 57-59).

Казанджиев се обръща и към военната психология. В основата на едноименния труд стои неговият личен опит като боец, участвал в Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война като строеви офицер (Бъчваров, М., Димитрова, Н., 1982, с. 193). След като прави характеристика на войната и бойните действия, ученият характеризира военната психология като наука, очертава нейните проблемни области, сред които е и подготовката на военните началници, които имат редица функции, в т.ч. да възпитават

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY IN BULGARIA UNTIL THE 1940S

младежите и да дават пример в мирно време. Поставят се въпроси от областта на организацията на войската, характера на войните и техните преживявания и др. Разглеждат се и въпроси на масовата психология. Интересни са анализите върху сетивното възприятие на фронта, афектите и преживяванията на бойците. Обръща се внимание на страховете и преодоляването им, във връзка с различните типологии на войниците и др. (Бъчваров, М., Димитрова, Н., 1982).

Петър Нойков (27.04.1868 – 1921) също принадлежи към емпирично-интроспективното направление. През 1893 г. се записва във философския факултет на Лайпцигския университет. Слуша лекции при Вунд, и други именити преподаватели. През 1896 г. П. Нойков постъпва отново в този университет като докторант. Научният му ръководител е проф. Йоханес Фолкелт. Написва дисертацията си на много добър немски език, а цитатите на Ж. Ж. Русо са дадени в оригинал, на френски език. Въпреки трудните условия за поучаване на докторска степен, П. Нойков се справя блестящо. (по: Албена Чавдарова в Сборник за П. Нойков). Темата на дисертационния му труд е „Активният принцип в педагогията на Жан Жак Русо“; защитата е на 28.01.1898 г. (Ж. Атанасов).

Хабилитационният му труд в конкурса за доцент е на тема: „Психологическият характер на йезуитското образование“. От първи септември 1900 г. е назначен за редовен доцент във Висшето училище. На 10 март 1905 г. е повишен звание Извънреден професор, а през 1910 г. Академичният съвет на университета го избира единодушно за редовен професор – първият български професор по педагогика и ръководи катедрата от 1902 г. до 1920 г. Избран е и за декан на Историко-филологическия факултет. (Георги Стоянов, в сборника за Нойков, с. 26). Г. Стоянов подчертава, че учебно-преподавателската дейност на проф. Нойков е била много напрегната сред десетките учебни дисциплини се нареждат и Въведение в експерименталната педагогика и Експериментална дидактика. Преподавал е още детска психология и психология на юношеската възраст.

През 1905 г. П. Нойков е изпратен на едногодишна специализация в Берлинския и Лайпцигския университет по експериментална педагогика. Според Ж. Атанасов – най-силната черта от характера на П. Нойков е активността; той е човек на действието. Нойков разработва 25 лекционни курса по основни дисциплини, които е преподавал в университета, освен това разработва още 10 допълнителни курса. Всичко това е съпътствано от постоянна научно-изследователска дейност (Сборник за П. Нойков, с. 5). Българският ученик на Вунд е поддържал контакти и е довил кореспонденция с видни психолози като Ернст Мойман, Фолкелт, а също така и с В. Вунд. Кореспондирал си е и с Лев Толстой.

През 1907 г. Петър Нойков е между уволнените професори от Софийския университет. Събитията са свързани с политическата обстановка по това време и опитите на Фердинанд да посегне върху автономността на висшето училище.

Първата психологическа лаборатория в България: неизяснени моменти

Инициатор за създаването на лаборатория е проф. Петър Нойков. Първо, той привлича като свой сътрудник Цветан Радославов като командирован преподавател (от съответната гимназия), който да завежда психологическата лаборатория и да води

Mavrodiev, Stoil

практическите занятия (1904–1905). Това са Упражнения по експериментална психология (в духа на интроспективната психология на Вунд и упътвания към тях (3 часа седмично). Чел е и лекции по експериментална психология – той е първият преподавател по тази дисциплина. Също по предложение на проф. П. Нойков Никола Алексиев (от 1904 г. е бил негов доброволен асистент) е назначен през 1906 г. за асистент по педагогика в Университета и чете лекции по експериментална психология с практически упражнения (четири години по-късно вече е доцент в катедрата по „История на философията и етиката“) – ръководи лабораторията до смъртта си във войната (1912 г.). С това е поставено началото на българската академична психология и трайното присъствие на емпирично-интроспективното направление. След войните Лабораторията се ръководи от Михаил Димитров: 1921–1924 г. (Денев, Л., 2022, с. 18-19).

Позовавайки се на Г. Пиръв, В. Василев (2018) приема, че началото на психологическата лаборатория е поставено през 1904 г. Но самият Генчо Пиръв не посочва изрично в статията си, че лабораторията е открита през 1904 г. (бел. С. М.).

Според Г. Бижков, през 1907/1908 г. проф. Нойков, заедно с помощниците си Никола Алексиев и Димитър Кацаров, създава педагогическа лаборатория при университета (сборник за П. Нойков, с. 51). Т.е. не е ясно точно кога се създава лабораторията, и дали е възникнала като психологическа или педагогическа. По нататък Г. Бижков пише, че П. Нойков определя статута на лабораторията по следния начин: – ще бъде едновременно лаборатория и семинар по експериментална педагогика, дидактика и психология. Проф. Бижков прави извод, че не е справедливо да се подценява мястото и ролята на това звено за развитието на педагогиката и да се прави опит да се определя само като лаборатория по психология.

Проф. Нойков е мечтаел тази лаборатория да се разрасне в един институт по експериментална педагогика с много по-широки научни и практически задачи (Г. Бижков в Сб. За Нойков, с. 52). Под научното ръководство на проф. П. Нойков и с участието на Никола Алексиев студентите – педагози са извършвали редица конкретни изследвания, като са използвали методите наблюдение, анкета, тестове и др. Проведени са три големи анкетни изследвания върху половото съзряване на българските ученици и ученички, изследване на идеалите на учениците др. (Бижков, с 52).

Никола Бобчев (1863 – 1938) също е ученик на В. Вунд. Бобчев е роден в гр. Елена, изтъкнат славист, просветен деец, публицист, психолог и философ, един от първите членове на БАН (1902 г.). Средното си образование завършва в гр. Николаев, Русия. През 1897 г. заминава за Германия, където посещава лекциите на Вунд, Хайне, Видерман, Ханке. В Германия защитава докторска дисертация на тема „Учение за чувствата и неговите най-главни тенденции от Кант до наше време. Исторически-критически разгледано“. Той е ученик главно на Вунд и възприема неговия народопсихологически метод, прилагайки го върху българската народна поезия и народен бит. Бил е учител, директор на Софийската народна библиотека. Като поддръжник на идеите на Вунд утвърждава възможностите на експеримента (Стаматов, А, и кол., 2000, с. 19-20). Негови произведения в областта на психологията: „Методи и средства на психологията“ (сп.

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY IN BULGARIA UNTIL THE 1940S

Училищен преглед 1901, бр. 10); Учението на Вунд за асоциацията на представите (сп. Училищен преглед, 1902, бр. 11) и др.

Сред учениците на Вунд се нарежда и Иван Димитров Шишманов (1862 – 1928), представител на известната възрожденска фамилия Шишманови, която води началото си от Видин. Иван Шишманов е роден в гр. Свищов, учи в педагогическото училище във Виена, след това философия и литература в Йена и Женева. Защишава дисертация по философия при В. Вунд. Иван Шишманов е един от основателите на Софийския университет, бил е министър на народното просвещение. Известен е с изследванията си в областта на литературата, фолклора и др.

Философски влияния и „прочити“ на психологията (ремкеанство и материализъм)

Философите традиционно се занимават с психологическа проблематика и това е естествено и закономерно. Ремкеанството и материализмът са двете основни течения в българската философска мисъл, които разглеждат въпроси на методологията на психологията.

Ремкеанството и българската психология

Това философско направление произлиза от името на немския философ Йоханес Ремке. Най-яркият му застъпник у нас е философът Димитър Михалчев. През 1905 г. Михалчев обявява Ремке за свой учител (Цацов, Д., 2006).

В едно писмо Д. Михалчев описва Ремке като „фанатик на яснотата на мисълта“ (по: Цацов, Д. 2006). С признаването на дадения материален свят като нещо действително (дадено не чрез „образи, „действия и пр., а непосредствено) Ремке е единственият от съвременните мислители който стои най-близо до работата на естествознанието. Никой не е направил до днес толкоз, колкото той за разясняването на понятията: промяна, движение, действуване, сила, качество, мислене и пр. (Цацов, Д., 2006, с. 24-25).

Главните съчинения на Ремке са „Философията като основна наука“ (1910, 1929), „Логика или философията като учение за знанието“ (1918, 1923) и „Учебник по обща психология“ (1894, 1905) (Бънков, А., 1966, с. 215).

Ремке доказва, че съзнанието (душата) е индивид и не може да се разбере като свойство на мозъка. То е нещо първично, което нито се създава, нито изчезва. Душата е нетелесен индивид и има нетелесни определителности: предметна, емоционална и мислеща. Човек се разглежда сложен индивид, „причинно единство от един телесен и един нетелесен индивид, от тяло и душа“ (по: Бънков, А., 1966).

В своите лекции по „Обща психология“ от 1910 г. Д. Михалчев отбелязва, че психиката е самостоятелна същност, която няма общи белези с материалното, освен времевите характеристики. Видно е, че Михалчев е дуалист и приема постулатите на своя учител Й. Ремке. За него душата е индивид, т.е. неразчленима и нетленна.

Изходният пункт на философията като основна наука е даденото просто без никакво определение. Ремке различава познавано и дадено, съзнавано. Не може да бъде нещо познавано, без да е дадено, съзнавано (Бънков, А., 1966, с. 215).

Д. Михалчев разработва фундаменталния въпрос за познанието. За него душата е „субект“ на познанието; душата е, която познава; физическия свят е „обект“ на

Mavrodiev, Stoil

познанието. „Само че у нас обектът на познанието може да бъде не само физически свят, но и душевния, не само действителното, но и недействителното, не само конкретното, но и абстрактното, всичко което може да бъде съзнато. Следователно, предметът на познание може да бъде не само обектът, респ. обективното, но и субектът, респ. субективното. А това значи: обектът може да бъде и субектът, т.е. душата може да познава не само това, което е различно от нея, но и самата себе си, своите чувства и влечения, своите искания и настроения. Но щом обектът може да бъде и субектът, тогава е очевидно, че противопоставянето „субект – обект“ изгубва своя смисъл“ (Михалчев, Д., 1931, стр. 534). Съзнанието притежава не само представи.

Светът е даден като представа на представящия го субект. Светът като представа „се носи“ от един представящ субект, с други думи: има за свой "носител" едно представящо съзнание. Това съзнание, тоя субект трябва да бъде нещо реално (действително). Светът не може да бъде разбран чрез това, което лежи „вън от съзнанието“, а трябва да се „разясни“ само чрез това, което се крие в съзнанието и зад съзнанието (Михалчев, Д., 1931, стр. 535-536).

В схващанията на българските ремкеанци се отстоява убеждението, че предметът на изследване от психологията, това е душевният индивид (прост, вечен, безсмъртен) с неговата предметна, емоционална и мислеща определеност (Димитрова, Н., 1992, с. 51).

За Михалчев съзнанието е безсмъртно, то е вечно, както е вечно и веществото. „Но като твърдя, че съзнанието не умира, не трябва да се мисли, че едно определено съзнание, моето например, ще продължава да живее в същите ония чувства, мисли, желаня, настроения, влечения и пр. По никакъв начин. Тия желаня, чувства, мисли, настроения и пр. се определят от особената организация на тялото, което е свързано с него“ (Михалчев Д., 1910, с. 175). Съзнанието е субектно определено (Цацов, Д., 2006, с. 15).

По отношение на психо-физическия проблем Михалчев не приема материалистическата гледна точка и защитава дуалистичната позиция.

Михалчев е последователен в критиките си към марксизма и диалектическия материализъм развиван у нас от Тодор Павлов, Тодор Самодумов, Сава Гановски и др. Според Михалчев материализмът не може да бъде научна философия; той е мироглед – синтез от мисловни и емоционални компоненти; материализмът е идеологическо оръжие. Философията, обаче, не може да бъде социална идеология. (Цацов, Д., 2006, с. 39). Важно е да се отбележи, че българските ремкеанци, в т.ч. и Д. Михалчев, отричат наличието на безсъзнателна психика. Именно поради тази причина Д. Михалчев критикува трудовете (посветени на социологията) на Иван Кинкел и между двамата има научен спор, отразен в списания (по: Цацов, Д.; Димитрова, Н. и др.).

Материализмът в българската психология

Сред представителите на материалистическата мисъл във философията, педагогиката и психологията у нас са: Тодор Димитров Павлов (1890–1977); академик Сава Гановски и Тодор Самодумов (1878 - 1957).

Основният труд по гносеология на Т. Павлов е „Теория на отражението“ до Девети септември 1944 г. Има две издания: руско и българско (по А. Бънков, 1966).

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY IN BULGARIA UNTIL THE 1940S

В своя фундаментален труд „Теория на отражението” Павлов извежда психичното като специфичен вид нервномозъчно движение. За психичното (съзнанието) той разграничава два момента – 1. Съзнанието като акт на съзнаване, като процес (на възприемане, мислене и т.н.) и 2. Съзнанието като резултат, продукт от този процес (съвкупността от познавателни образи и други психични явления, съставляваща съдържанието на съзнанието) (Димитрова Н., 1992, с. 86). След като установява, че отражението е особена форма на движението, Т. Павлов определя същността на отражението като вътрешно състояние на тялото, резултат от всеобщото взаимодействие между телата. Отражението, според Т. Павлов, е специфично в различните тела (Бънков, А., 1966, с. 671-672).

Тъй като съзнанието е свойство на високоорганизираната материя, то не е никакъв особен дух, монада, душевен индивид и др. (Димитрова, Н., 1992, с. 87). Павлов се обявява против рефлексологията и бихейвиоризма и свеждането (приравняването) на съзнанието до физиологичните процеси.

В „Теория на отражението“ Т. Павлов прави обстойна и дълбока критика на погрешните гносеологически възгледи, които абсолютно отъждествяват образа и предмета (емпириокритици, иманенти, интуитивисти и др.), и против абсолютното им противопоставяне (Бънков, А., 1966, с. 673).

По отношение на психичния образ (съдържанието на отражението) Павлов изказва мисълта за субективния по начин на съществуване образ: в качеството си на нещо нематериално идеите могат да съществуват и съществуват само в нашата мисъл, само в нашето съзнание, като съдържание на нашето съзнание (Димитрова Н., 1992, с. 89). Ако идеята-образ, пише Павлов, би била нещо материално, протяжно и би съвпадала по всичко с предмета, не бихме имали никаква идея-образ. Като идея тя е нещо духовно-нематериално и като такава е нещо субективно (Димитрова Н., 1992, с. 89).

Съзнанието, според Павлов, е субективно, нематериално. Психичният образ според Павлов (Теория на отражението) е нещо неизмеримо по-сложно, по-многогранно, по-живо, по-богато от всяка „снимка”, а в субстанциално отношение той е лишен от допирните си точки с материята (изключение прави времевата му определеност) (по Н. Димитрова, 1992, с. 89).

Тодор Павлов не приема и критикува психоаналитичната концепция за несъзнаваното.

В труда си „Основни направления във философията“ С. Гановски разглежда теорията на отражението като основа на материалистическата теория на познанието (Бънков, А., 1966, с. 702).

Според Сава Гановски съзнанието е вторично, производно от материята; то е продукт на нейното дълго развитие. То е особено свойство на организираната по особен начин материя – нервномозъчната материя. Но бидейки свойство на материята, съзнанието само по себе си е нематериално. Нематериално то е именно в качеството си на „отражение на материята”, „отражение на битието” (по: Н. Димитрова, 1992).

Тодор Самодумов стъпва на рефлексологията (учението на Бехтерев и Павлов) в разглеждането на въпроса за психичното. Психичното е свързано с работата на нервната система. Той определя психичното като отражение на функционалната дейност на

Mavrodiev, Stoil

рефлекса и оттук дава едно механикоматериалистическо решение на психофизиологичния проблем (Димитрова Н., 1992, с. 136). Главният извод от разсъжденията на Самодумов за душевното като „общ сбор от работата на нервната система и органическите процеси” е снемането на психофизиологичния проблем. Като проблем той отпада изцяло именно при такива редуccionистки постановки, според които психичното може да се сведе без остатък до физиологичното, а то на свой ред – до биологичното, химичното и т.н. (Димитрова Н., 1992, с. 136).

Тодор Самодумов е известен с педагогическите си съчинения. Някои от тях са: Семейството и училището (1948); Същността на учебния процес (1950) и др. Бил е директор на Педагогическия институт към БАН.

Първото психологическо дружество в България

Началото на първото психологическо дружество у нас е поставено през 1921 г. Основател е психиатърът д-р Никола Кръстников. То започва да заседава от 19.02.1921 г. в неговия медицински кабинет. Членове на дружеството са Иван Германович Кинкел, проф. Николай Михайлович Попов, д-р Шаханова, Младен Николов, Димитър Бочаров, Михаил Димитров и др. Други членове на дружеството включват юристи и др. (Мавродиєв, С., 2021a).

Социалната психология в България

Началото на социалната психология, в частност на народопсихологията, е поставено през 20-те г. на миналия век.

Наред с чисто художествените си произведения Антон Страшимиров остави и редица изследвания от народопсихологичен характер. Той ги публикува най-напред в редактираното от него сп. „Културно единство“ (Солун, 1909). По-късно той използва този материал в увода на книгата си „Войни и освобождения“ (1916), след което разширява народопсихологичната характеристика в отделна книга - „Книга за българите“ (1918). Пет години по-късно той я преиздава под ново заглавие „Нашият народ“, като вмъква някои нови глави. (Павлов, Т. и кол. – гл. редактори, 1976, том 3).

Ето как Страшимиров характеризира българина: „...Българинът има среден ръст, плещест, набит, с къс врат, скулесто лице и не големи винени очи. Той обича земята и ламти да я владее. Страстта на българина да работи своя земя, да няма господар се дължи до голяма степен на османското робство, когато той е работил почти само чуждо. За него е срамно да изгуби своето и да тръгне по „чужди врати“. В ежедневието си българинът е скромнен и спартански аскет. Към работата си е винаги сериозен и строг. Изискванията на работата стоят над всичко друго и само на тези изисквания той се подчинява доброволно. ... Българинът е скептик. Той всякога се съмнява, търси яснота и увереност, но не чрез истината на лукавия и хитрия, а по пътя на правдата. Скептицизмът на българина възвисява една положителна черта от неговия характер — липсата на лекомислие. И съзнателно, и по инстинкт той е против всяко опасно увлечение. Ето защо авантюрите не са присъщи на българите. Затова също българинът е мнителен и затворен в себе си до

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY IN BULGARIA UNTIL THE 1940S

враждебност срещу целия свят... Скептицизмът на българина се превръща в песимизъм. Ала песимизмът му не е безнадежден; той е по-скоро една депресия, подтиснатост на радостта. Той преувеличава злото и всякога чака несполуки, но дълбоко в душата му кълни вяра. Вярва, на какво — не знае. Българинът е много търпелив, особено на чуждо място, пред чужди. Надхвърли ли търпението му граница — той изправя врат и става страшен. ... Българинът не е възторжен и патетичен. ... Сексуално българинът е крайно въздържан, строг и детски наивен. В нашите народни песни няма възпяване на сладострастието на мъжа, нито славословие за плътта на жената. Влюбеният българин е страшен с дълбочината на сексуалния порив: той може да погуби заедно със себе си и тази, която е залюбил. И въпреки това в семейството си българинът не е тиранин. Жената за него е другарка. (по: Павлов, Т. и кол. – гл. редактори, 1976, том 3).

Основен подход в народоведските му трудове е интуитивният метод, който има характер на самоанализ и на изповед. В същност Ан. Страшимиров прилага пряко наблюдателния метод. Ан. Страшимиров силно подчертава значението на бита за формиране на националната психика. Езикът, песните и хората, живописните и декоративните творения на народа са също средство за „отключване“ на народната психика. (по: Павлов, Т. и кол. – гл. редактори, 1976, том 3).

През 20-те години на XX век психиатърът Никола Кръстников прави психологичен анализ на българската интелигенция: „Проявите на свадливост, отмъстителност, грубост, неотстъпчивост, надменност, властолюбие, които характеризират нашия обществен живот, се дължат главно на прекаленото самолюбие, тщестлавието и дребнавото честолюбие на нашата интелигенция – доказателство за нашата ниска психика и ниско душевно развитие. Злобата, жестокостта в нашите обществени отношения се дължат предимно на тия болезнено засегнати чувства. В душевната физиономия на българина завистта е най-отвратителната, най-грубата черта. Завиждат си братя и сестри, роднини, познати, съседи, хора от един и същи занаят. Особено развито е чувството завист у интелигенцията. Ключкарството у народа и злобната критика – клеветничеството у интелигенцията – са прояви все на същите ниски чувства – самолюбието и завистта“ (Кръстников, Н., 1922).

Най-големият представител на социалната психология в този период е Иван Хаджийски. Заслужено, той, може да бъде определен като най-талантливия български социален психолог, тъй като очертава ярко чертите на българите, разкрива историческото развитие на нашия народ.

Иван Хаджийски е роден на 13 октомври 1907 г. в Троян. Завършва философия, след това и право в Софийския университет. През целия си живот проявява силен интерес към литературата, философията и социалните науки. През 30-те години на миналия век Хаджийски работи като журналист и сътрудничи на различни вестници и списания. Той също така участва в работническото движение и развива марксистки възгледи. През този период той започва да проучва и записва народни песни и приказки, което по-късно ще допринесе за неговия основен труд "Бит и душевност на нашия народ".

Mavrodiev, Stoil

От 1936 година започва да обикаля България пеша и на колело. В резултат от изследванията при обиколките си, подготвя издаването на фундаменталния си труд „Бит и душевност на нашия народ”. Първият том излиза през 1940 г. , вторият – през 1945 г.

В „Бит и душевност на нашия народ“ изследва връзката между историята, културата и психиката на българите, като използва уникална смесица от етнография, социология и философия. Книгата е оценена високо.

Иван Хаджийски вярваше, че разбирането на колективната психика на един народ е от решаващо значение за обяснение на неговите социални, културни и политически прояви. Според големия учен народопсихологията има за предмет националната психика. Нейните компоненти включват национален характер, национално чувство, национално самосъзнание и национално мислене.

В своя основополагащ труд „Бит и душевност на нашия народ“ Хаджийски твърди, че националната психика се формира в резултат на уникалното взаимодействие между географската среда, икономическите условия, социалната структура и историческото развитие на даден народ. Тази сложна комбинация от фактори оформя националния характер, чувството за национална идентичност и мисловните модели на хората в рамките на една нация.

В предговора към „Бит и душевност на нашия народ”, том 1, през 1940 г. проф. Димитър Михалчев пише: „... От неговия хубав, ясен и силен език лъха една художествена проза, която носи при четенето на трудовете му истинско удоволствие. Тънка и удивителна наблюдателност”.

Иван Хаджийски прави социално-психологичен анализ на Бита и душевността на селячеството. Талантливият народопсихолог проследява нишката на развитие на народите населявали нашите земи от славянските племена – до наши дни. Като метод на своите проучвания той използва народното словесно творчество. Следва да отбележим констатацията на Димитър Михалчев, че Иван Хаджийски използва марксистката методология не шаблонно, а творчески. Чрез нея той обяснява процесите, протичали в развитието на селячеството, отношенията между хората по време на родовото общество и феодализма. Хаджийски вижда остатъци от този бит и в селото на първите десетилетия на ХХ век.

В „Оптимистична теория за нашия народ” Хаджийски прави констатацията, че думите „българин“ и „българска работа” у нас често се употребяват като най-унизителни нарицания. „... Българска работа е работа необмислена или недообмислена, зле започната, без ръководство или нескопосно ръководена, която сякаш по задължение свършва със скандал, за да послужи само за позорна регистрация на печалните си герои”. Социалният психолог търси генезиса на тези схващания: най-лошото, пише той, е, че тези обобщения от областта на логиката минават в областта на практиката и нанасят съдбоносни поражения върху националната ни участ. Убиват се чувствата на национална гордост, пепели се социалният патос. Гаси се напрежението на историческия ни устрем (Хаджийски, И., 2002, с. 16). „Политическото безразличие се изтъква като висша

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY IN BULGARIA UNTIL THE 1940S

мъдрост. Историческото мъжество на борците за новото, вместо да се прославя като върховен дълг, се карикатури като историческа наивност”.

Хаджийски пише няколко социално-психологически студии: „Психология на военната дисциплина”, „Из философията на съвременния затвор” и „Психология на нашето иманярство”. Разглежда психологическите аспекти на Априлското въстание и ролята на Бенковски в него. Очертава личностните качества на войводата.

В книгата „Авторитет, достойнство и маска” социалният психолог разсъждава над психологията на буржоазната личност; разглежда отношението между личността и обществото. Тезата, от която се води авторът е, че хората по характер и поведение са продукт на конкретните обществени отношения в дадената държава. Интересно са представени външните знаци на властта като почести и маска. Интерпретацията на тези феномени е проследена през различните исторически епохи – от античността – до съвременното на автора (времето, в което пише произведението си Хаджийски).

Изследванията на Иван Хаджийски в областта на народопсихологията имат трайно въздействие върху нашето разбиране за колективната психика на българския народ. Като свързва националната психика с историческата съдба и обществените условия, той предлага ценна рамка за анализиране на социалните промени и развитието на нацията във времето. Неговите идеи продължават да резонират сред изследователите и днес, осигурявайки основа за по-нататъшно изследване и дебат относно природата на националната идентичност и ролята на културата в оформянето на човешкото поведение. Ив. Хаджийски повдига самочувствието на българина. Той търси оптимистичното в неговата история и прави да заблестят онези диаманти, които стоят затрупани от праха на времето. Ив. Хаджийски показва българина в най-хубавата му светлина. Той изследва душата на еснафа, на търговеца, на военния и дава такива сочни картини на народния бит, които съперничат на картините, оставени от писателя Захари Стоянов. Единият го дава по един начин, другият — по друг, но и двамата служат на една идея — България (Павлов, Т. и кол. – гл. редактори, 1976, том 3).

Психотерапията в България

Най-големите имена в психотерапията у нас от първите десетилетия на ХХ в. са психиатрите Никола Гаврилов Кръстников (1880 – 1936) и Кирил Чолаков (1897 – 1963). Н. Кръстников създава метода на изкуствената репродукция (1929), а К. Чолаков, създател на психофизиологичната декапсулация (1933).

През 1929 г. Н. Кръстников публикува в немския „Архив за психиатрия и неврология“ своя метод на изкуствената репродукция. Кръстников изтъква факта, че при психоневрозите често се стига до репродукция на преживени в миналото афектни състояния, която може да настъпи спонтанно или да бъде предизвикана по изкуствен път. Спонтанната репродукция се наблюдава при различни сумрачни състояния на съзнанието като сомнамбулизъм, трансиви състояния, различни душевни кризи и др., а изкуствената репродукция се предизвиква или в хипноза, или посредством психоаналитичните методи (По: Ташев, Т., 1976).

Mavrodiev, Stoil

В работите си психиатърът въвежда понятието „психон“, а в центъра на всички психони поставя „Аз-психона“, „централния пункт на процесите на съзнанието“, около който са наредени всички останали центробежни и центростремителни психони. По-късно към всеки психон поставя и по един „чувствен психон“, който обединява центробежните и центростремителните психони в единен психон с центробежна и центростремителна част. Психичният живот според него е резултат на рефлексни процеси между „Аз-психона“ и останалите психони, а психичните заболявания — на разстройство в рефлексната центробежна и центростремителна дейност на психоните (Христов, Х., 1987, с. 23).

Кръстников заявява, че в противовес на досегашните психоаналитични и психокатарзисни методи на него се е удало да изработи нов метод, който в техническо отношение е съвсем прост и обективен и при това има характер на експеримент. Предимството на този метод се състои в това, че процесът на репродукцията, респ. на психокатарзиса, протича почти без активната интервенция от страна на експериментатора. Процесът се установява обективно и репродукцията се извършва, тъй да се каже, по естествен път, без всякакво внушение или влияние от страна на лекаря (Ташев Т., 1976).

През тридесетте години на XX век се извява и друг български психиатър — Кирил Чолаков (1897—1963). Неговото научно творчество през този период, извънредно богато по обем, по проблемност, по широта на поставените и разглежданите въпроси, е изградено върху дуалистичната философия на Rehmke и биологизма на Kretschmer. Той създава оригинален метод за психотерапия — „психофизиологична декапсулация за каузално лечение на психоневрозите“. През 40—50-те години К. Чолаков направи опит да преустрои схващанията си върху позициите на павловския нервизъм (Христов, Х., 1987, с. 24).

Психофизиологичната или кортико-динамичната декапсулация на Кирил Чолаков е представен в монография от него през 1933 г. Декапсулацията е метод за лечение на психоневрозите (понятието „психоневроза“ е използвано от автора на книгата на която се позоваваме – Т. Ташев).

Капсулационният процес се разглежда в психологично и физиологично отношение. Понятието капсулация означава психична и физиологична откъснатост, отделеност на дадено травмиращо неудоволствено преживяване, което поради силен емоционален заряд стои изолирано, само, чуждо сред останалия душевен живот на индивида и пациентът е лишен от възможността дори да си го спомни. Декапсулацията е процес на освобождаване на капсулираната преживелица и вметването ѝ в останалия съзнателен живот на личността. В това разграждане, свързване на психотравмената преживелица с останалите съзнателни преживявания и в това се изразява лечебният ефект на декапсулацията (по: Ташев).

Психоанализата в България до 40-те г. на XX век

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY IN BULGARIA UNTIL THE 1940S

През 20-те – 30-те години на XX век широко разпространение в България получава психоанализата на Фройд. Основните представители на това движение са: Иван Германович Кинкел, Младен Николов, Буко Исаев, Любомир Русев, Атанас Илиев, Найден Шейтанов. Въпреки интересът към психоанализата, у нас не се създава системна психоаналитична практика, такава както в Западна Европа.

Разпространението и популяризирането на психоанализата става чрез изнесените стотици беседи от психоаналитично ориентирани автори, които обикалят цялата страна и се срещат основно с интелигенцията, сред които учители и други интелектуалци.

Друг начин на популяризиране е чрез десетките статии, които са поместени на страниците на сп. *Философски преглед*, с главен редактор философът Димитър Михалчев, а също на страниците на сп. *Златорог*, *Българско училище*, *Училищен преглед* и др.

В Уводните думи (първият брой на *„Философски преглед“*, 1929 г.) Димитър Михалчев заявява, че широката публика има духовен живот и потребности. Хората се интересуват не само от литература, но и от философия изобщо. „Хората случат с очевидно любопитство и философски беседи ... стига да умее човек да им предаде съответния предмет по един достъпен начин“ (*„Философски преглед“*, 1929 г., кн. 1, с. 1). Именно това е подтикът на Михалчев да основе авторитетното списание. Големият философ отчита, че интересът не е насочен само към философски въпроси, но и към въпроси на религиозното съзнание, педагогията (възпитание и образование), проблемите на *„обществената философия“*. Димитър Михалчев отчита нарастващият интерес към психоанализата и заявява, че *„Философски преглед“* ще дава редовен обзор върху тия *„модни умствени течения“* (*„Философски преглед“*, 1929 г., кн. 1, с. 3).

Както вече стана ясно, достойно място на страниците на *„Философски преглед“* е отделено на психологията, в частност на психоанализата. Достойна изява имат автори като: Андрей Андреев, Атанас Илиев, Иван Кинкел, Любомир Русев, Иван Хаджийски, Кирил Чолаков, Никола Шипковенски и др.

Твърде разнообразна е проблематиката на българските психолози, публикували в сп. *„Философски преглед“*: Атанас Илиев посвещава няколко статии на художественото творчество; Любомир Русев прави *„Психоанализа на Ботевото творчество“* (1933, кн. 3); пише *„Аутизъм в лириката на Яворов“* (1934, кн. 5); Андрей Андреев отнася психоанализата към животинската психология. Любомир Русев публикува *„Войната като влечение към смъртта и сродяване с ужаса“* (1935, кн. 5). От Найден Шейтанов: *„Сексуалната философия на българина“* (1932, кн. 3); *„Духът на отрицание у българина“* (1933, кн. 2); *„Еротични космогонии на Балкана“* (1934, кн. 3-4); *„Увод в българската сексология“* (1935, кн. 5).

Любопитни са заглавия като: *„Психология на старата мома“* на К. Ахчийски (1940, кн. 5); Вера Златарева публикува *„Психология и социология на българската проститутка“* (1935, кн. 1) и *„Душата на старата мома“* (1941, кн. 1). Атанас Илиев пише *„Култ на плътта (Психологически опит)“* (1933, кн. 2) и *„Психология на съвременната любов“* (1935, кн. 2).

Mavrodiev, Stoil

До последният брой на списанието 1943 г., когато е спряно по политически причини, Димитър Михалчев не изневерява на заявените цели. Той отстоява плурализма, разнообразието на теми, мултикултурализма и различните гледни точки. „Философски преглед“ не само образува широката си аудитория, то се превръща в своеобразен културен феномен.

Централната фигура в психоаналитичното движение е Иван Германович Кинкел (1883 – 1945). Иван Кинкел е роден на 18.01.1883 г. в гр. Брянск, Русия; син на швейцарец и руския, внук на швейцарския поет и философ Рудолф Кинкел. Следва социология и философия в Лайпциг и Цюрих, завършва държавни и правни науки в Цюрих през 1911 г. През 1913 г. е избран за доцент в Института по агрономия и кооперации в Санкт-Петербург. Участва в руското революционно движение като социалреволюционер (есер). Установява се в България през 1917 г. през 1930 г. става професор в Софийския университет, където преподава политическа икономия и стопанска история. Иван Кинкел е член на международния институт Солвей в Брюксел; член на Международната психоаналитична асоциация.

Едно от най-значимите му произведения „Към въпроса за психоаналитичните основи и произхода на религията“ публикува през 1921 г. Същият труд е отпечатан в международно списание за психоанализа „IMAGO“, и получава положителен отзив от Зигмунд Фройд.

Определил себе си като „природонаучен“ материалист, стремящ се да надмогне интелектуализма в полза на биологизма (Стаматов, А. и кол., 2000, с. 48-49).

Кинкел е инициатор за създаването на Българско научно-социологическо дружество през 1932 г. и негов председател в периода 1932 – 1938 г. (Мавродиев, с., 2017).

Трудове, посветени на психоанализата и свързани с нея:

Към въпроса за психоаналитичните основи и произхода на религията. С., 1921;

Наука и религия в светлината на психоаналитичната социология. С., 1923;

Наука и религия в психологично осветление. С, 1924;

Социалната психопатия в революционните движения. С., 1924;

Историко: материалистическият и психоаналитичният метод в социологията. С., 1925;

Събарянето на аналитичната психология от Михаил Димитров; Студии по психоанализа в социологията, № 1, С., (1926);

Тайните на мистицизма – окултизма в светлината на аналитичната психология, С. „Пряпорец“ (1928);

Методите на познанието в съвременната социология. С, 1931;

Биологичните и социално-икономичните корени на престъпността, проституцията и самоубийството, С., Издание на Българска въздържателна федерация, (1936);

Социологията в осветлението на един философ или научните недоразумения на г-н проф. Михалчев. С., 1940;

Социология и биология. С, 1940;

Методите на познанието в съвременната социология, В: Годишник на Софийския университет, Юридически факултет, том XXVI (1931);

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY IN BULGARIA UNTIL THE 1940S

Философията на човешката душа в психоаналитично осветление, В: Философски преглед, 1932, кн. IV, с. 325 – 340;

Философска същина на психоаналитичния мироглед, В: Философски преглед, 1933, кн. 1, с. 15 – 34;

Психоанализ в социологията, Демократичен преглед, 1926, кн. 2 (Мавродиев, С., 2017).

В своите трудове българските психоаналитично ориентирани автори разработват фундаментални философско-методологични въпроси на психоанализата. Те подчертават значението и важността на психоанализата, като утвърждават, че тя е интелектуална революция, която трансформира научната мисъл. Те разглеждат психоанализата не просто като направление в психологията и психиатрията, а като методология, която може да се прилага в други социални и хуманитарни области.

И. Кинкел, Л. Русев и др. утвърждават, че психоанализата е метапсихология, която може да обясни универсалните и най-фундаментални принципи на функционирането на човешката природа, включително социалното устройство. Те подчертават, че тази метапсихология може да разкрие дълбоките нива на психичния апарат и несъзнаваната мотивация и воля за живот и дейност.

Един от основните проблеми в творчеството на българските последователи на Фройд е изследването на фило и онтогенезиса на човека. Те разглеждат човешката природа като резултат от еволюционното минало, като ключов момент е генезисът не само на културата, но и на духовното у човека. Проявленията на нагоните са в основата на духа и разума, които не са метафизични, а са продукт на еволюцията.

Българските автори приемат и утвърждават тезата на Зигмунд Фройд, че в основата на човешката природа и дейност стои либидото, което действа като мотивация и е в основата на по-висшите социални и културни явления като морал, религия и любов. С други думи, културата е продукт на изместването на първичните нагони, включително сублимацията в духовни прояви.

Всички фройдисти представят в различните им измерения понятието безсъзнателно (несъзнавано). Например Ат. Илиев отбелязва, че безсъзнателните явления са свързани с физиологичните процеси, които функционират независимо от дейността на съзнанието.

И. Кинкел, Мл. Николов, Ат. Илиев и др. признават, че човешката природа е подложена на формиращите влияния на културата, която, чрез табута и др., оказва влияние и модулира самите нагони. Човешката природа е сложна и противоречива, отразяваща се в работата на Ат. Илиев в „Двата полюса на човешката душа; към психологията на доброто и злото“ (1929). Доброто и злото са двата полюса на човешката душа, дихотомията, чрез която най-често е характеризиран човекът.

В научните произведения на българските автори се откроява тезата, че учението на Фройд показва човека такъв - какъвто е, „разголва“ неговата душа. Когато човек осъзнава несъзнаваните душевни тенденции и комплекси, това му помага да ги преодолее. И. Кинкел е оптимист за възможностите на психоанализата да помогне на човечеството да опознае дълбините на човешката душа и обществените явления, като по

Mavrodiev, Stoil

този начин се освободи от много илюзии. За М. Николов психоанализата е „ключ към разбиране на душите“. Николов съчетава психологията и психоанализата на основата на биогенетичната психология.

Л. Русев, И. Кинкел, М. Николов, А. Илиев, И. Лингорски и др. демонстрират по оригинален начин как психоанализата може да се приложи при осветляването от нов ъгъл на редица социални явления.

Психоанализата се определя от Кинкел като естествена и точна наука; обективна методология. Той не е идеалистично учение. Приема се принципът за функционална неразделност и взаимна обусловеност между физическото и психичното.

Едно от най-значимите произведения с оригиналност и принос към психоаналитичната теория е книгата „Глад и либидо“ (1932) на Любомир Русев. Фундаменталният въпрос, който поставя ученият, е кой е източникът на активността у човека, кое го кара да създава, да се бори, да се усъвършенства? Освен либидото, обаче има още един нагон, на който посвещава своя анализ авторът, и това е гладът. Русев разширява разбирането за либидото, очертава неговата съдържателна страна и проследява генезиса му. Доказва основната си теза, че гладът и либидото са началата на живота. „Гладът“ и „либидото“, водещи до състояние на нужда, са двете основни жизнени сили, източник на действие в органичното царство. Те са две различни прояви на едно и също начало. Живата материя се е развила (в еволюционен смисъл) и продължава да се развива, да се запазва, оцелява, размножава под въздействието на двете сили – глада и либидото. Очевидно, за автора, това са двете начала на живота в метафизичен смисъл (Мавродиев, С., 2021b).

Популяризирането на психоанализата върви по посока за представяне на обществеността въпроса за сънищата (Атанас Илиев), стадите на психосексуалното развитие (Л. Русев), теорията за личността и учението за нагоните, както и други понятия, разработени от Зигмунд Фройд. Други популяризатори са Сотир Бранков, Буко Исаев, който превежда труд на Фройд, както и останалите психоаналитично ориентирани автори.

Според д-р Андрей Андреев може да се търси паралел между психиката на животните и хората, а психоанализата може да бъде приложена към анализирането на психиката не само на човека, но и на животните („Принципите на психоанализата в животинската психология“; Философски преглед, 1932, кн. 3). Изхождайки от факта, че психоанализата почива върху био-психичния подход, д-р Андреев защитава тезата, че познанието на душевния живот при човека ще послужи за опознаване на животинската психика. По-подробно тези разсъждения той излага в книгата си „Душата у животните“ (1931 г.). Прави се паралел между психиката на животните и човека: и в двата случая тя е комплекс от унаследени нагони. Чрез психоаналитичния метод се установява, че ръководните принципи в животинската психика – за динамичност, икономичност и за удоволствие, са същите, които царуват и в човешката психика (Мавродиев, С., 2022).

Метаанализът на творчеството на българските психоаналитици позволява да се открие втората проблемна област, която е застъпена широко в тяхното творчество: „Психоанализа, социология и социални феномени“. Това са въпроси, посветени на психоаналитичното осветляване на религията, мистицизма и окултизма, революции и

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY IN BULGARIA UNTIL THE 1940S

други социални явления. Психоаналитично обяснение на мистицизма и окултизма, което дава И. Кинкел е свързано с разбирането, че човек се връща към една архаична примитивност, с господство на проекционния психомеханизъм. Съществува паралелизъм между архаично-примитивната психика и сънищата на съвременните хора (Мавродиев, С., 2022).

Психоаналитичният метод позволява на нашите автори да прехвърлят своеобразен мост от изследването на несъзнаваните душевни феномени към убеждения, нагласи, които са се закрепили в правото, етиката, религията, изкуството и др. В основата си тези социални феномени имат подсъзнателни прояви. От тук може да се изведе една колективна психология. Психоаналитичният метод може да осветли „тъмнините на обществената психология“, твърди Кинкел. Методът е в състояние да обясни еволюцията на примитивните религиозни вярвания, религиите, в частност произходът на монотеистичните религии, обществените отношения, етиката, генезиса на познанието и др.

Психоаналитичният метод стои зад марксисткия и позволява да се изясни дълбинно очевидно вярната теза, че етиката и религията са продукт на обществените отношения (на идеологията на обществото). За И. Кинкел психоаналитичният метод не противоречи и е паралелен на материалистическия - реалистичен метод в социологията. Психоанализата е родния брат на марксизма, тъй като психоанализата, според психоаналитика, е неприятел и разобличител на фантасмагориите, заблужденията, предразсъдъците. По същия начин и социологията на Маркс осветлява чрез своя метод развитието на обществото. Ето защо, двете методологии не си противоречат, а се допълват.

Въпросът за произхода, същността и феноменологията на религията и религиозния живот, и преживявания, е застъпен изключително задълбочено в творчеството на българските психоаналитици. Тук следва специално да откروим приносите на Иван Кинкел, който получава адмирации от Ото Ранк и Зигмунд Фройд. Религиозното чувство и преживяване са едни от най-дълбоките онтологични въпроси на психоанализата. Това е феноменологична област, свързана с генезиса на самия човек и генезиса на културното развитие. Към тях се обръща и „бащата“ на психоанализата – Зигмунд Фройд. Развоят на религиите, институционализирането на вярата, влиянието върху хората са сложни въпроси, които намират интересни и оригинални интерпретации в творчеството на българските автори.

Рамката на разглеждането на тези въпроси е широка – от генезиса на религиозните чувства и генезиса на човека – до космогонията като проекция на човешкия свят и преживявания. Подходът на авторите е дълбинен естествено – исторически анализ на човешката природа. В същото време от текстовете на Н. Шейтанов черпим информация за „духът“ на българина и неговата народопсихология. Дали това ще са митичните герои като Крали Марко, дали ще е анализът на Змея, всички те разкриват дълбинните наслаждения в душевността на нашите предци.

Mavrodiev, Stoil

Произходът на религията е основен проблем, над който работи Иван Кинкел. В Студията „Към въпроса за психологичните основи и произхода на религията“ се съдържат едни от оригиналните приноси на Кинкел и е оценена високо от самия Зигмунд Фройд. Иван Кинкел прилага принципите на психоанализата към целия развой на религиозните представи в историческата им еволюция у човечеството.

Проф. Кинкел приема за меродавен биогенетическия закон на развитието. Паралелизмът между развитието на човечеството и онтогенетичното развитие на конкретния индивид е отправната точка в изследването на човека. Символизмът характеризира първият период на съзнателно развитие на детето. В представите за външния свят (природата, космоса), детето се ползва от „символни образи“. Например в астрономичните представи слънцето е баща, луната – майката, а звездите – техни деца. В детските приказки се открива същият „инфантилен символизъм“: добрата фея в приказките е символен образ на любвеобилната майка, образът на страшния великан е образ – символ на бащата. Същият символизъм Кинкел намира в цялата психология и най-вече в религиозните представи на първобитните народи. От тук се извежда и паралелизмът по отношение на нравствените емоции при първобитните народи и при съвременните деца (Мавродиев, С., 2017).

Религията стои по-високо над наивно-анимистичното разбиране и схващане за света. Съществената разлика, която подчертава И. Кинкел се състои в това, че ако при анимизмът човек може да влияе върху природните сили чрез магията, то при религията е тъкмо обратното – човек е подчинен и зависим от Бога, и може да се доближи до Него чрез молитви, да го благоразположи чрез морален живот. Третата система, както е определена като велика, е тази на науката, научния мироглед и научното отношение към всички явления. Нашият психоаналитик разкрива феноменологията на проекционния психомеханизъм в развитието на митологичните представи, а във втората светогледна система – религията, анализира същността на майчиния и бащин комплекс в изграждането на религиозните образи и преживявания на хората (Мавродиев, С., 2017).

За Любомир Русев религията е социо-културен феномен, резултат от човешкия социален начин на живот. В основата на религията стои религиозното съзнание, което е съвкупност от чувство, вяра и поведение. Идеята за Бог е резултат от дейността на съзнанието. Атанас Илиев също обръща поглед към въпросите на религията, според който религиозни системи имат нещо общо и това е тезата за участието на антропоморфното обяснение на природата при възникването на религиозните чувства и представи.

Въпросът за религията, макар и в по-широк контекст, е застъпен и в творчеството на Найден Шейтанов в неговите космогонии. Произведенията му разкриват еротичните и дълбинни пластове от човешката природа, отразени в митологията и фолклора, преданията и легендите. Шейтанов ни повежда през вековете и ни връща към архетипното, космогонията и сътворението. Той прилага психоаналитичния метод именно към митологията и фолклора и народопсихологията. Чрез този метод достига до универсалиите в човешката природа.

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY IN BULGARIA UNTIL THE 1940S

Творбите на Шейтанов предлагат уникална гледна точка към религиозните вярвания и практики, като ги свързват с дълбинните психологически процеси и архетипните образи. Неговите изследвания върху символиката и митологията разкриват сложните връзки между индивидуалната психика и колективното несъзнавано. Този подход позволява на Шейтанов да изследва произхода и развитието на религиозните системи, както и тяхната роля в оформянето на човешката култура и общество.

Чрез приложението на психоаналитичния метод към митологията и фолклора, Шейтанов успява да хвърли светлина върху универсалните аспекти на човешката природа, които надхвърлят културните и исторически различия. Неговите изследвания подчертават централната роля на символизма и въображението в религиозното изразяване и разбиране, както и значението на колективното несъзнавано при оформянето на религиозните вярвания и практики.

Като цяло творчеството на Найден Шейтанов обогатява психоаналитичната перспектива, като включва митологията, фолклора и народопсихологията в своето изследване. Неговите новаторски идеи продължават да оказват влияние върху съвременните изследвания на религията, митологията и психологията на културата.

Друга основна област, предмет на изследвания и анализ от българските психоаналитично ориентирани автори, са обществено-политически явления като революции, войни, както и социални феномени като проституция, общественото устройство и функциониране (Мавродиев, С., 2022).

За Атанас Илиев е безспорен фактът, че социалното поведение на човека е съпътствано от редица ирационални явления като внушения, манипулации. Иван Кинкел също има подчертан интерес към социално-психологичните явления, сред които по-особено място заемат революциите. Това, от което се интересува ученият е как и защо революцията се превръща в психопатологично явление и как революцията влияе върху обществения живот. Оригиналният паралел, който се прави с някои психични разстройства позволява да се установи, че в революционните движения се наблюдава регрес към по-примитивната човешка психика. Заслужава внимание и изводът за издигането на психопатни типове в ролята на господстващи в политическия и духовен живот на обществата.

Задълбочен психоаналитичен „прочит“ на войната прави Любомир Русев в своята статия „Войната като влечение към смъртта и сродяване с ужаса“ (1935). Човешката природа е сложна и подвластна на нагоните, в т.ч. на деструктивни сили. В същото време човекът е модулиран от културата, и по този начин нагоните, поне в известна степен, и при известни обстоятелства са притъпени и контролирани. Авторът описана мотивацията за войнствения инстинкт, желанието да се умира за идеали и „възможността да се гледа ужаса с отворени очи“. Приема се основополагащият за психоанализата постулат, че при човекът и животните съществуват два противоположни нагона или влечения - към живота и към смъртта.

Интересни социално-психологични феномени, които са интерпретирани по оригинален начин от нашите автори са престъпността, проституцията и самоубийството. Причините

Mavrodiev, Stoil

за тези явления се търсят както в живота и функционирането на обществото, така и в биологията на индивида, в т.ч. и социалната биология. За И. Кинкел социалните недъзи по своята същност са обществени явления, Но в тяхната генеза има и биологична обусловеност. Логично, в антисоциалните поведения се търсят дълбинните мотиви. Приема се тезата, че антисоциалните явления (девиантни, деликвентни), имащи в основата си биологичен фактор, приемат форми, обусловени от обществената среда и се предизвикват непосредствено от обществените условия, в които живее индивидът.

Действително, човекът със своите индивидуално-психологични особености, които са биологично обусловени, се вписва в социалната среда, а тя самата излъчва (е източник) на мотиви, може да подбужда към едно или друго поведение, да фрустрира, или да задоволява потребностите, да модулира човека по сложен начин. Струва си да подчертаем модерността на мисленето по тези въпроси на Иван Кинкел. Престъпленията и проституцията следва да се разглеждат именно в този контекст. Психоаналитикът подчертава, че по отношение на социалната среда следва да се има предвид обществено-икономическото положение на индивида.

Младен Николов показва възможностите за прилагане на психоанализата към различни криминалната психология“. Дълбинното изследване на престъпността е построено върху разглеждането на две душевни тенденции: към вещи и лица – себична (егоцентрична), и алтруистична. Същите са в непрекъснатата борба за надмощие, като себичната доминира често. Този въпрос се изяснява чрез разглеждането на въпроса за нагоните. В началото се формира нагонът за съхранение (събиране, първо в устата на храна, след това в джобовете...), това става мотив за различни действия, в т.ч. непозволени или престъпни. Противоположна е алтруистичната тенденция (Николов, М., 1925).

Изтласканите Едипов и Електра комплекси биха могли да бъдат активирани от силни преживявания и биха се манифестирали в отцеубийство, също насочени към хора с висока позиция, наподобяващи бащата. Покрай еротиката се появяват и нарцисизъмът, онанизъмът, хомосексуализъмът, хетеросексуализъм, садизъм, мазохизъм. Всички те, според М. Николов, са свързани с либидото и еротичният компонент. Естествените тенденции и нагони са причини и мотив на различните действия, в т.ч. на престъпните. Изтъква се ролята на възпитанието за формирането на просоциално поведение. От травмиращи преживявания се появява психичната регресия. Именно душевната регресия е пружина (механизъм) на деликтите и криминалното поведение (престъпление). В несъзнаваното са изтласкани скритите подбудите за престъплението.

Подчертан интерес за българските психоаналитици представлява народопсихологията, във връзка с митологията и фолклора.

В най-архаичните пластове на човечеството присъстват тотеми, табути, инициации, магии, в които, от една страна са проецирани в символна форма светоусещанията на първобитните и примитивни народи, от друга страна – те започват да изпълняват регулативни функции в обществените отношения. От отношенията между бащи (вождове) и синове (млади мъже), Илия Лингорски извежда феноменът и обхватът на Едиповия комплекс. Дионисиевите празненства са освобождаване на дълго потискания

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY IN BULGARIA UNTIL THE 1940S

ерос. Лингорски прави извод, моралната култура израства от трагичната вина на човека, като морално послание на неговото престъпно деяние. Човечното се създава по пътя на трагичното (Лингорски, И., 1935).

Нашите автори изследват преднаучното мислене на примитивните народи, форми като магии, баяния и лечение на тялото и душата, в които се откриват сугестивни и автосугестивни елементи. Очистващото действие на природните средства се сравнява с ефектът на катарзиса в психологичен смисъл. Баните имат магически смисъл. Психоаналитичното тълкуване на И. Лингорски на злите духове е, че те са проекция или пренос на личностните качества на самите хората.

Найден Шейтанов е авторът, който прави психоанализа на еротичното и разкрива сексуалната философия на българина. Сексуалността е същностна част от човешката природа, която повече или по-малко е била тема табу. Въпреки потискането от страна на суровите обществени и религиозни норми, тя е намирала начини да се манифестирала по завоалиран и скрит начин, пробивала си е път в личните и обществени форми на живот - в словесния фолклор (приказки, пословици, песни); в материалния фолклор (облеклото); във взаимоотношенията на хората (напиването на вода, народните танци). Тъй като нарушаването на табу-тата (в т.ч. и сексуалното) е свързано с преживяването на тревожност, с опасност от отхвърляне от общността, по този „скрит“ начин се е задоволявала еротичността и в същото време са се запазило сексуалното табу. По същество това е двойствен морал, присъщ за патриархалното общество. Сексуалното, еротичното и официалното на практика са два успоредни пласта в духовното и културно развитие на народите, в т.ч. и на българите. Българинът се отличава със свитост и свенливост по отношение на сексуалното. В същото време разговорният език има силни еротични отънъци. Половата космогония на нашия народ се открива в сюжети на словесния фолклор разказващи за женитбата на слънцето (мъжкото начало). То е схваща като голямо око, а в чисто еротичен аспект се говори за „едноокия“ (очевидно penis). Сексуалното е било и ще бъде „проблем на проблемите“, отбелязва д-р Шейтанов. Еротичното, сексуалното са заложили биологично и се откриват в самия живот и изменение на материята. В основата на живота, природата и вселената стои половият нагон (Шейтанов, Н., 1932).

Народопсихологията разкрива национални черти и е своеобразен колективен портрет на народа. Научните произведения в това пространство дават обратна връзка на представителите на съответния етнос и са полезни за своеобразната рефлексия, от която имат нужда хората. Найден Шейтанов прави своеобразен характерологично изследване на българина, установявайки „духът на отрицание“ у нашия народ. Но все пак това не е само български „патент“, а се среща и у другите славянски (и не само) народи. Този дух е много силно изразен, например в израза „българска работа“, с който се дава отрицателна оценка. За автора националното ни отрицание има своя психология, етнология, география, както и свои възможности за преминаване в дух на утвърждаване.

Найден Шейтанов поставя началото на научната и системна сексологията в България. Той разкрива спецификата на сексуалната философия на българина, нейната

Mavrodiev, Stoil

детерминираност от контекстуални и исторически фактори. Изследва космогоните на балканските народи (на древните елини) които са прототипи за българския фолклор.

Възпитанието, формирането на личността, възрастовите кризи, наследствеността и инстинктите са проблемни области и теми, които присъстват в творчеството на Любомир Русев, Младен Николов и др. Освен, че популяризират идеите на Фройд, нашите автори правят интересно и оригинално тълкуване на тези въпроси. Един от въпросите, над който работи Л. Русев е за взаимодействието между генетичните фактори и влиянието на средата върху формирането на личността и нейното индивидуално развитие. Сложните взаимоотношенията между наследствеността, индивидуалното развитие и социо-културните условия водят до борба между природа и възпитание.

Въпросът за проявите на инстинктите и влеченията в различните етапи на онтогенезиса е един от ключовите за психоанализата. Л. Русев пише пет статии по тези проблеми и по този начин представя на читателите теорията на Фройд за психосексуалните стадии на развитие.

Функционирането и абнормното развитието на личността, неврозите и симптомите са друг кръг от въпроси, на които нашите психоаналитици са давали своето тълкуване. Те пишат и по проблемите на психохигиената при учениците и възпитанието. Така през 1929 г. Л. Русев публикува статията "Умората и преумората като причини за лошия успех и поведение на учениците". Описват се и се анализират психичните и поведенчески проблеми, и промени при учениците в училище, в следствие на настъпилата умора.

Младен Николов анализира сложните отношения между видовете любов в онтогенетичен аспект и пораждането на неврозата. Изследват се първите обекти на любовта на малките деца във връзка със задоволяването или не задоволяването на техните потребности от значимите възрастни, а от тук се извеждат тенденции за невротичното развитие на личността.

Любомир Русев, чрез методологията на психоанализата, разглежда въпросът за връзката между онанизма и невротизирането на личността. Авторът утвърждава, че сексуалността е най-важният инстинкт у човека, но в същото време предупреждава, че „може да се насочи в крива посока“ и да предизвика силен онанизъм, хомосексуализъм, автоеротизъм в по-късна възраст, както и невротични разстройства и психози. Действително, описаният механизъм на развитие на невротичност разкрива сложната картина на преживяванията, свързани с конфликтите между обществените норми, нагласи и предписания от една страна, и задоволяването на нагона, от друга. Преживяването на чувство на вина, срам, греховност, породени от един силен Свръх-аз, могат да доведат до повишена тревожност, или до описаната невротичност. В този контекст Младен Николов изследва психоаналитичните измерения на въздържанието о употреба на алкохол (1934). Той опровергава общоприетото мислене, че въздържанието от пиене, пушене е свързано с волята, която от своя страна е структура от човешкото съзнание. въпросът е много по-сложен и дълбок и е свързан с търсенето и доставянето на удоволствия, което е основен

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY IN BULGARIA UNTIL THE 1940S

нагон в човешката природа. Фокусът е насочен и към регреса на либидото и задоволяването му (Мавродиев, С., 2021b).

Л. Русев отправя поглед към деца с поведенчески особености и затруднения, невропсихични разстройства, и такива с повишена реактивност. Ученият описва симптомите и дава обяснение, което е свързано както с биологично-конституционалното и генетично развитие на личността, така и със социализиращите влияния на средата. Целта е да се насочат учителите към прилагането на диференциран и индивидуален подход спрямо учениците.

Прилагането на психоанализата (по оригинален начин) като методология на художественото творчество е друг важен кръг от въпроси, застъпен в българската психоанализа между двете световни войни. Изкуството, в частност литературата, е една от областите извън терапията и психопатологията, в която психоанализата намира приложение и се използва като методология чрез която се анализират художествените произведения и личността на автора. Фройд и неговите последователи доказват, че дълбинната психология е в състояние да проникне зад границите на творческия процес и да разкрие тенденции, намиращи се под повърхността му. Душевният живот на човека е съвкупност от съзнателни преживявания и несъзнавани процеси: нагони, афективни комплекси, изтласкани съдържания. Безсъзнателното се опитва да си пробие път и да се „промъкне“ обратно в съзнанието. Изтласканите и не задоволени желаниа се задоволяват в символна форма чрез сънищата, фантазиите, въображението, бляновете, мечтите. Фантазиите и въображението са в основата на творческия акт и художествени произведения. В такъв случай може да се твърди, че в художествения образ авторът не само проецира своите несъзнавани стремежи, мотиви, но ги задоволява; изразява потиснатите си чувства и конфликти, с други думи – разтоварва психичната си енергия (Мавродиев, С., 2021b).

Психоанализата разкрива вътрешния свят на твореца, несъзнаваните преживявания, проекции, идентификации, влечения и отношения - влизащи в ролята на мотиви за творческа дейност и себеизразяване. Но същото важи и за тези, които възприемат изкуството.

Прилагайки психоаналитичната теория, Любомир Русев прави цялостен анализ на творчеството на двама велики български поети: Христо Ботев и Пейо Яворов, както и анализ на някои стихотворения на Иван Вазов, Пенчо Славейков, Димчо Дебелянов. Основните му психоаналитични произведения в тази област са: „Аутизъм в лириката на Яворов“ (1934); „Поезията на Яворов в психологична светлина“ (1939); „Психоанализа на Ботевото творчество“ (1933); „Художествената литература и психоанализата“ (1934). За Русев няма съмнение, че психоанализата е „точна психологическа метода“, зад която стоят практически резултати и доказателства, изведени от клиничния опит на Фройд, който открива метода за изследване на несъзнаваната психика и формулира законите на несъзнаваното. Той приема, че художественото творчество в голямата си част отразява противоречието между реалността и влеченията, последствията от изтласкването им в несъзнаваното (Мавродиев, С., 2021b).

Mavrodiev, Stoil

Тъй като моралът, религията, етичните норми са основни потискащи сили, художествената литература изразява и отразява афектите, свързани с потиснати либидонозни представи като представата за майката, родината и др. В тази връзка Русев открива наличието на Едипов комплекс както в европейската лирика и проза, така и в художествени произведения на наши автори. Под знака на Едиповия комплекс е творчеството на Христо Ботев, установява Л. Русев. Душата на Ботев, разкрита в творчеството му, се характеризира с постоянни вулканични изригвания на афектно-импулсивна лава. Едиповият комплекс у Ботев има различни варианти. Нарцисизъмът също не е чужд на нашите поети.

Като изразява потиснатите си влечения, художникът ги приближава до съзнателният си живот, и заедно с това се освобождава от тях. В известен смисъл художественото творчество е „самолечение“, счита Атанас Илиев. Но изкуството може да изразява влечения не само, които са по-ниски, но и по-високи – също безсъзнателни. Това са двата полюса между които протича съзнателният живот на личността.

Така очертаните проблемни области и теми, застъпени в творчеството на българските психоаналитично ориентирани автори показва, че те се интересуват от широк кръг въпроси. На практика няма важна област от психоанализата, която да не е намерила отражение в произведенията на българските автори.

В заключение:

Психологическите традиции в България могат да бъдат проследени назад до края на 19-ти век, когато се установява автономният статут на науката психология. С основание можем да се гордеем с факта, че някои от първите български психолози получават своето образование в Германия, под ръководството на Вилхелм Вунд, който често се смята за основоположник на психологията като академична дисциплина. Тези пионери на психологията в България не само допринесоха значително за развитието на областта в страната, но също така изиграха решаваща роля в оформянето на интелектуалния пейзаж на нацията.

През този начален период психологията беше богата на идеи и различни теоретични перспективи. Някои от най-значимите сред тях включват интроспективно-емпиричното направление, ремкеанството, психоанализата и други. Въпреки това, след 1944 г., в резултат на идеологически промени, плурализъмът на тези идеи е заменен от официалната методология - марксистко-ленинската философия.

Въпреки тези предизвикателства, приносът на българските психолози от края на 19-ти век до 40-те години на миналия век към психологическата наука остава значителен и е в съответствие с напредъка, постигнат в световен мащаб през този период. Техните изследвания и теории продължават да оказват влияние върху областта днес, напомняйки ни за богатото интелектуално наследство, което формира основата на съвременната психология в България.

Използвана литература:

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY IN BULGARIA UNTIL THE 1940S

Alexandrov, P., (2005). Istoriya na psihologiyata, chast 1 [History of psychology, part 1], Varna, "Psido" Publishing House

Alexandrov, P., (2012). Istoriya na introspektivnata psihologiya [History of introspective psychology], Varna, VFU Publishing House "Ch. Hrabar"

Alexiev, N., (1908). Prinosa kam uchenieto za afektite [Contribution to the teaching of affects], Sofia

Alexiev, N. (1910). Uchenie na G. T. Fehner za otnoshenieto mezhdu dushata i tyaloto [Teaching of G. T. Fechner on the relationship between the soul and the body], Sofia

Arshinkov, S. (2002) „Mila rodino“ Tsvetan Radoslavov Hadzhidenkov [“Dear Motherland” Tsvetan Radoslavov Hadzhidenkov], Academician Ed. "Prof. Marin Drinov", Sofia

Bankov, A. (1966) Razvitiye na filosofskata misal v Balgariya [Development of Philosophical Thought in Bulgaria], ed. "NI", Sofia

Bachvarov, M., Dimitrova, N. (editors) (1982) Spiridon Kazandzhiev. Filosofski i psihologicheski sacheniya [Spiridon Kazandzhiev. Philosophical and psychological writings], Sofia, Science and Art

Vasilev, V. (2018). Balgarskata natsionalna psihologicheska traditsiya ima dalga i dostoyna istoriya [The Bulgarian national psychological tradition has a long and worthy history]: Bulgarian Journal of Psychology, 2018, issue 1-4

Denev, L. (2022). 50 godini spetsialnost „psihologiya“ v sofiyskiya universitet „sv. Kliment ohridski“ [50 years of "psychology" major at Sofia University "St. Kliment of Ohrid"]: A collection of scientific reports from the jubilee international scientific conference on the occasion of the 50th anniversary of the creation of the specialty "Psychology" at the Sofia University "St. Kliment Ohridski" June 1-3, 2022.

Dimitrova, N., (1992). Filosofski vaprosi na psihologiyata [Philosophical questions of psychology], Sofia, ed. of BAS

Encyclopedia "Bulgaria" (7 volumes), 1978 to 1996 [Entsiklopediya „Balgariya“ (7 toma), 1978 do 1996 g.] Sofia

Kazandzhiev, Sp., (1938). Obshta psihologiya [General Psychology], Sofia

Krastnikov, N. (2022)) Opit za psihologicheski analiz na nashiya obshtestven zhivot [an attempt at psychological analysis of our social life], Sofia, Published by Tsviatko Cholakov's bookstore

Lingorski, I. (1935) Ot erotichnoto kam tragichnoto [From the Erotic to the Tragic]: A Philosophical Review, vol. 4

Mavrodiiev, S. (2017). Psihoanalitichnoto tvorchestvo na Ivan Kinkel [The psychoanalytic work of Ivan Kinkel], Blagoevgrad, University Publishing House "N. Rilski"

Mavrodiiev, S. (2021a) Sto godini ot sazdavaneto na parvoto psihologicheskoto druzhestvo v Balgariya. Psihologiyata: traditsii i perspektivi - intervyyu s prof. Sava Dzhonev, predsedatel na Druzhestvoto na psihozite v R. Balgariya [One hundred years since the establishment of the first psychological society in Bulgaria. Psychology: traditions and perspectives - interview with Prof. Sava Johnev, chairman of the Society of Psychosis in the Republic of Bulgaria]: Psychological Thought 2021, Vol. 14(1), 252-264

Mavrodiev, Stoil

Mavrodiev, S. (2021b). Psihoanalitichното tvorchestvo na Lyubomir Rusev [The psychoanalytic work of Lyubomir Rusev], Blagoevgrad, University Publishing House "Neofit Rilski"

Mavrodiev, S. (2022). Psihoanalizata v Balgariya do 40-te godini na XX vek [Psychoanalysis in Bulgaria until the 1940s], Plovdiv, "Paisiy Hilendarski" University Publishing House

Mikhailchev, D., (1910). Lektsii po obshta psihologiya [Lectures on general psychology], Sofia

Mikhailchev, D. (1931). Forma i otnoshenie, prinos kam uchenieto za poznaniето (vtoro preraboteno izdanie) [Form and Attitude, Contribution to the Teaching of Knowledge (Second Revised Edition)], Sofia, Grafika Printing House

Nikolov, M. (1925) Prinos kam kriminalnata psihologiya [Contribution to Criminal Psychology], Sofia

Nyagolova, M., (2012). Prinos kam istoriyata na psihologiyata v Balgariya (ot Osvobozhdenieto do 1912 g. [Contribution to the history of psychology in Bulgaria (from Liberation to 1912]: Psychological Thought, Vol. 5(1), 2–21,

Pavlov, T. et al. (main edition), (1973). Istoriya na filosofskata misal v Balgariya, tom 2 [History of Philosophical Thought in Bulgaria, Volume 2], Sofia, BAS Publishing House

Pavlov, T. et al. (main ed.), (1976). Istoriya na filosofskata misal v Balgariya, tom 3 [History of Philosophical Thought in Bulgaria, Volume 3], Sofia, BAS Publishing House

Professor Petar Noikov, (1988). Profesor Petar Noykov, Materiali ot nauchna sesiya, posvetena na 120 g. ot rozhdenieto mu, [Materials from a scientific session dedicated to the 120th anniversary of his birth], Yambol, editor Prof. Zhecho Atanasov

Stamatov, A., et al. (2000). Balgarskata filosofska kultura prez XIX i XX vek. Biografichno-bibliografski spravochnik [Bulgarian philosophical culture in the 19th and 20th centuries. Biographical and bibliographic reference book, Sofia], "LiK" Publishing House

Tashev, T., (1976). Psihogenni zabolyavaniya. Klinika, diagnostika, terapiya [Psychogenic diseases. Clinic, diagnostics, therapy], Plovdiv, publishing house "Hr. G. Danov"

Tsatsov, D. (2006) Osnovnonauchnata filosofska shkola v Balgariya, Parvata polovina na XX vek [The Basic Scientific Philosophical School in Bulgaria, The First Half of the 20th Century], Academic Ed. "Prof. Marin Drinov", Sofia

Spisanie „Filosofski pregled“, 1929 g., kn. 1 [Philosophical Review Magazine, 1929, Vol. 1]

Hajjski, I. (2002). Bit i dushevnost na nashiya narod, t. 1 [Life and spirituality of our people, item 1], "East - West" publishing house,

Hristozov, H. (editor) (1987) Rakovodstvo po psihiatriya [Handbook of Psychiatry], Sofia, Science and Art Publishing House,

Sheitanov, N. (1932) seksualnata filsofiya na balgarina [The Sexual Philosophy of a Bulgarian]: A Philosophical Review, vol. 3